

УДК 374.7:343.261-052:343.82
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.10>

Р. І. Петренко

аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОСВІТА ЗАСУДЖЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЇХ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються основні підходи до організації освітньої діяльності у пенітенціарних закладах України; наголошується на важливості освіти як засобу виправлення та ресоціалізації засуджених. Виокремлюються позитивні аспекти загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених (можливість безкоштовно здобувати освіту та опанувати певні професії; можливість продовжити здобуття освіти на тому ж чи вищому рівні після відбуття покарання), що свідчить про гуманізм кримінально-виконавчої політики нашої держави.

Серед основоположних принципів, на яких базується освітній процес у пенітенціарних закладах визначаються: принцип доступності (рівний доступ всіх ув'язненим до освітніх програм), принцип індивідуалізації (адаптованість освітніх програм для засуджених до передбачуваного терміну їх перебування в пенітенціарній установі; максимальна відповідність індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням), принцип системності та послідовності (спрямованість освітніх програм на поступове і системне підвищення загального та культурного рівня освіти ув'язнених), принцип інтеграції (інтеграція освіти ув'язнених до загальнонаціональної системи освіти та професійного навчання), принцип виховуючого навчання (вплив навчальної діяльності на формування таких позитивних якостей, як дисциплінованість, почуття відповідальності за свою поведінку та вчинки, цілеспрямованість, уміння раціонально використовувати свій час та долати перешкоди, толерантне ставлення до інших).

Акцентується на значенні в навчальній діяльності засуджених мотивів-стимулів, що спонукають їх до оволодіння знаннями і надають можливість засвоїти нові види професійно-технічної діяльності. Розглядаються зовнішні (вимоги близьких, похвала педагогів-наставників, очікування майбутніх позитивних результатів) та внутрішні (отримання цікавої і добре оплачуваної професії, вступ після звільнення до вищого навчального закладу, інтерес до знань) мотиви, що сприяють підвищенню інтересу засуджених до здобуття освіти у виправних закладах.

Наголошується на тому, що за допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного навчання у пенітенціарних закладах засуджені здобувають певні знання та набувають навичок з тієї чи іншої спеціальності, що сприяє їх соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі.

Ключові слова: освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, засуджені, пенітенціарні заклади, освітній процес, навчальна діяльність, виправлення, ресоціалізація.

Актуальність проблеми. На Державну пенітенціарну службу України, разом із виконанням кримінальних покарань покладено завдання щодо створення умов для виправлення і ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі. Держава своїм пріоритетом визначає не тільки і не стільки ізоляцію злочинців від суспільства, скільки їх виправлення і повернення в суспільство як законслухняних громадян.

Одним із засобів ресоціалізації засуджених, у Кримінально-виконавчому кодексі України визначено освіту. Адже саме освіта уможливіє всебічний та гармонійний особистісний розвиток, що є гарантією реалізації засудженим в подальшому права на працевлаштування, на свободу професійного самовираження. У процесі здобуття освіти засуджені не тільки оволодівають певною сукупністю фактів, відомостей у вигляді теорій, законів, правил тощо, а й вчаться взаємодіяти, комунікувати з іншими. У процесі цієї взаємодії встанов-

люються емоційні і психологічні контакти, що є джерелом формування колективних взаємин і спілкування між ними. У результаті засуджені не просто здобувають нові знання, але й збагачують досвід колективної діяльності, вступають у нову взаємодію з навколишньою дійсністю.

Вважаємо, що саме особистісну цінність освіти, індивідуально усвідомлене ставлення засудженого до власної освіти, її рівня і якості і, як наслідок, можливість її використання для більш успішної адаптації після звільнення необхідно використовувати як мотив при створенні умов для отримання освіти в установах виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями освіти засуджених у вітчизняних пенітенціарних закладах займалися В. Алексєєв, В. Боняк, Н. Максимова, Н. Шукліна, О. Янчук та ін.

Так, В. Боняк системно проаналізувавши норми вітчизняного законодавства, прийшла до висновку, що «право засуджених на освіту гаран-

товане на державному рівні є свідченням рівного доступу до освіти всіх громадян, адже забезпечує всім можливість користуватися усіма відображеними у законі благами у сфері освіти» [1, с. 107].

Дослідниця Н. Шукліна вважає, що «право на освіту є одним із ключових культурних прав засуджених поряд із правом на працю, на соціальне забезпечення, правом на захист материнства і дитинства, правом на житло, правом на охорону здоров'я і правом на свободу економічної діяльності [9, с. 29]. Науковець підкреслює значимість освіти у формуванні в засуджених культурних навичок, професійної орієнтації, поваги до прав людини та її основних свобод, що вкрай необхідно для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства.

В контексті нашої проблематики заслуговують на увагу праці В. Жирнова [2], В. Журавльова, Н. Калашник [4], Т. Наговіциної [6], М. Симоненко [7], С. Сюр [8] та ін. У працях означених науковців розкриваються питання, які стосуються організаційних аспектів реалізації права на отримання загальної та професійної освіти засуджених у вітчизняних пенітенціарних установах; аналізуються сучасні підходи, проблеми та перспективи освітньої політики держави для цієї категорії осіб.

Ураховуючи вищезазначене, є очевидним, що освіта засуджених входить до контексту загальних проблем, що характеризують стан і тенденції розвитку всієї пенітенціарної системи держави, та є актуальним і нагальним питанням, яке потребує уваги зі сторони держави. Тому **метою** нашої наукової розвідки є розкриття значення освіти засуджених у пенітенціарних закладах як одного з засобів їх виправлення і ресоціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта є найважливішою сферою людської діяльності, тим соціальним інститутом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності та цілі розвитку суспільства. В Україні право на отримання освіти закріплене на законодавчому рівні за усіма її громадянами, у тому числі й особами, засудженими до позбавлення волі. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про освіту», громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин [3].

Тобто, з точки зору державної політики виконання покарань України пенітенціарні установи повинні виконувати не лише функції покарання за вчинений злочин, але й забезпечувати комплексну систему повернення засуджених до правослужного життя у суспільстві. А це стає можливим

лише через надання засудженим можливостей щодо підвищення свого освітнього рівня. Саме особистісна цінність освіти, індивідуально усвідомлене ставлення засудженого до власної освіти, її рівня і якості і, як наслідок, можливість її використання для більш успішної адаптації після звільнення необхідно використовувати як мотив при створенні умов для отримання освіти в установах виконання покарань.

Згідно з законодавством кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням. Пріоритет треба надавати ув'язненим, які не мають навіть елементарної освіти, а також ув'язненим, які відчувають брак базових знань або професійної підготовки.

Важливим аспектом при цьому вважаємо інтеграцію освіти ув'язнених до загальнонаціональної системи освіти та професійного навчання з тим, аби після звільнення вони могли без перешкод продовжити своє навчання та професійну підготовку. У Кримінально-виправному кодексі України зазначено: «Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень» [5].

Одними з основних складових процесу виправлення є програми навчання, спрямовані на успішну ресоціалізацію засуджених, поліпшення їхньої поведінки та підвищення почуття особистої гідності. Систематична програма освіти, що включає професійне навчання та спрямована на підвищення загального рівня освіти ув'язнених, а також на поліпшення перспективи жити відповідально і не вчиняти злочинів, має бути ключовим елементом режиму для засуджених ув'язнених. Усі засуджені ув'язнені повинні заохочуватися до участі в освітніх програмах і програмах професійного навчання. Освітні програми для засуджених ув'язнених повинні бути адаптовані до передбачуваного терміну перебування в пенітенціарній установі [8, с. 187].

Численні дослідження і практика свідчать про те, що підвищення загальноосвітнього рівня знаходиться в тісному взаємозв'язку з поведінкою засуджених у період відбування покарання [2; 4; 6; 7; 8]. Крім того, враховуючи положення ст. 6 КВК України, можемо зробити висновок, що загальноосвітнє та професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправлення і полягає не тільки в тому, що воно дає систему знань про закономірності розвитку природи та суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й безпосередньо впливає на виховання засуджених.

Відомо, що неможливо навчати, не виховуючи, і виховувати, не навчаючи. Під впливом навчання змінюються свідомість засуджених, їх переконання, нахили, звички, поведінка тощо. У процесі навчання їм прищеплюються такі позитивні якості, як дисциплінованість, почуття відповідальності за свою поведінку та вчинки, цілеспрямованість, уміння раціонально використовувати свій час та долати перешкоди, чемне ставлення до інших. Чим вищий загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим швидше та якісніше вони опанують виробничу професію, тим ефективнішою буде їхня праця. За допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджений здобуває певні знання та набуває навичок з тієї чи іншої спеціальності, що сприяє його соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі. Таким чином, загальноосвітнє навчання засуджених до позбавлення волі перешкоджає вчиненню повторних злочинів.

Важливе значення у справі виправлення засуджених має також і професійна підготовка. Адже відсутність трудової спеціальності, суспільно корисних трудових занять є криміногенним фактором, який досить часто призводить до вчинення злочину [7, с. 7]. І навпаки, наявність достатньо високого рівня освіти значною мірою обумовлює можливість успішної соціальної адаптації засуджених після звільнення з місць позбавлення волі. Позбавлення волі не може позбавляти людину можливості її подальшого розвитку, підвищення рівня освіти, здобуття інформації. Доведено, що зростання рівня злочинності пропорційне режиму економіки і недолікам у культурній освіті. У зв'язку з цим важливою і невід'ємною частиною виховної роботи, спрямованої на виправлення засуджених, може і повинен стати процес навчання і освіта як його результат. Водночас, освіта є важливим елементом соціальної адаптації і реабілітації засуджених після відбування покарання [8, с. 187].

Загальновідомо, що основною метою покарання є не тільки кара, але і виправлення засудженого, а стати на шлях виправлення йому може допомогти саме отримання освіти, завдяки чому засуджений переосмислює життєві цінності, стає самостійною та самодостатньою особистістю.

Розглядаючи мету виправлення засуджених, варто зазначити, що у кримінально-правовій науці мають місце спроби надати терміну «виправлення» подвійного значення – моральне виправлення та юридичне виправлення [1, с. 263]. Науковець В. Боняк, який вважав доречним такий поділ, наголошував, що мета виправлення засудженого буде повністю досягнута у тому випадку, коли він не лише відмовиться від вчинення нових злочинів, буде дотримуватись законів та правил людського співжиття, але і коли в результаті глибокої виховної роботи відбудеться докорінна

перебудова його свідомості. Така перебудова психіки та внутрішня переорієнтація людини щодо явищ оточуючого світу та своєї власної поведінки дозволить засудженому бути законослухняним громадянином не в результаті погрози можливого покарання, а в силу усвідомлення правильності своєї поведінки [1, с. 263].

Цей вид виправлення В. Боняк називав фактичним або моральним виправленням. До формального або юридичного виправлення автор згаданої позиції відносить таку поведінку засудженого, коли він дотримується норм законів та не вчиняє нових злочинів в результаті побоювання знов бути підданим процедурі покарання або в результаті відсутності необхідності у злочинній поведінці, або в силу якихось інших схожих причин [1, с. 263].

Специфіка засвоєння знань засудженими, які навчаються, полягає у наступному: засуджені – дорослі люди, що мають життєвий досвід і відповідні знання, уміння і навички; у багатьох засуджених склався стереотип мислення, ними надбані навички розумової діяльності, при цьому частина засуджених має помилкові, невірні уявлення, поняття і переконання, особливо у сфері моральності і права; багато засуджених володіють професійним досвідом, знаннями, у тому числі і кримінальними.

У процесі навчання у засуджених повинні бути сформовані мотиви-стимули, що спонукають до оволодіння знаннями і надають можливість засвоїти нові види діяльності в умовах ринкової економіки. Як відомо, мотиви можуть бути зовнішніми і внутрішніми. До зовнішніх належать всі стимули і спонуки, що штовхають до мети ззовні: вимоги близьких, похвала вчителів, очікування майбутніх благ і користі. До внутрішніх мотивів навчання засуджених відносять такі, які слугують досягненню певної мети, наприклад, отримання цікавої і добре оплачуваної професії, вступ після звільнення до середнього або вищого навчального закладу, а також інтерес до знань. Такі мотиви є оптимальними з педагогічної точки зору, а їх формування – найважливіше завдання педагогічного колективу виправного закладу.

Вважаємо, що на процес навчання впливають особливості особистості. Ставлення до навчання складається залежно від того, наскільки засуджені розуміють і усвідомлюють значущість отримання освіти, спеціальності, в якому психічному стані знаходяться, були у них чи ні перерви у навчанні, мають або не мають навичок навчальної роботи, розвинуті чи ні у них пізнавальні потреби і т. п.

Висновки. Таким чином, отримання загальної та професійно-технічної освіти особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, – безумовно перспективний напрям роботи пенітенціарних закладів та один з достатньо ефективних

способів попередження злочинності в установах виконання покарань, що у підсумку гарантує дотримання основних конституційних прав і свобод засуджених.

У зв'язку з цим вважаємо, що оновлення потребує державна освітня політика щодо освіти засуджених у пенітенціарних закладах. Це, на нашу думку, передбачає розроблення та введення в дію законодавчих і нормативно-правових актів у сфері професійної освіти засуджених; формування цілісної, відкритої, гнучкої системи професійної підготовки у виправних закладах робітничих кадрів, а також посилення орієнтації професійної освіти і навчання на регіональний ринок праці, призупинення зростання дефіциту робітничих кадрів з основних виробничих професій, активне застосування інформаційно-комунікативних технологій у сфері професійної освіти і навчання тощо.

Список використаної літератури:

1. Боняк В. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
2. Жирнов В. Общеобразовательное обучение осужденных в местах лишения свободы. *Преступление и наказание*. 2006. № 6. С. 21–24.
3. Закон України «Про освіту» від 16 червня 2019 р. № 392-IX. URL: <http://www.mon.gov.ua/>.
4. Калашник Н. Доступ громадян, засуджених до кримінальних покарань, до освітніх послуг в Україні: сучасні підходи, проблеми та перспективи. URL: <http://www.n-kalashnik.com.ua/38>
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245145700.
6. Наговицина Т. Обеспечение основного общего образования и профессионального обучения как средств исправления несовершеннолетних осужденных в период отбывания наказания. *Право и образование*. 2009. № 8. С. 79–85.
7. Симоненко М. Общеобразовательное обучение – залог успешной адаптации осужденных к жизни на свободе. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2005. № 6. С. 6–8.
8. Сюр С. Освіта засуджених в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (4 травня 2011 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 186–188.
9. Шукліна Н. Г. Конституційне право : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 632 с.

Petrenko R. Education of convicts in penitentiary institutions as the main means of their correction and resocialization

The article considers the main approaches to the organization of educational activities in penitentiary institutions of Ukraine; emphasizes the importance of education as a means of correction and resocialization of convicts. The positive aspects of general education and vocational training of convicts are highlighted (opportunity to get free education and master certain professions; opportunity to continue education at the same or higher level after serving the sentence), which testifies to the humanism of our penitentiary policy.

Among the basic principles on which the educational process in penitentiary institutions is based are: the principle of accessibility (equal access of all prisoners to educational programs), the principle of individualization (adaptability of educational programs for convicts to their estimated length of stay in the penitentiary institution; prisoners and their aspirations), the principle of systematization and consistency (focus of educational programs on the gradual and systematic increase of general and cultural level of education of prisoners), the principle of integration (integration of prisoner education into the national system of education and training), the principle of educational training (the impact of educational activities on the formation of such positive qualities as discipline, a sense of responsibility for their behavior and actions, purposefulness, ability to rationally use their time and overcome obstacles, tolerant attitude towards others). Emphasis is placed on the importance in the educational activities of convicts of motives and incentives that motivate them to acquire knowledge and provide an opportunity to learn new types of professional and technical activities. External (requirements of relatives, praise of teachers-mentors, expectations of future positive results) and internal (obtaining an interesting and well-paid profession, admission after dismissal to higher education, interest in knowledge) motives that increase the interest of convicts in education in correctional facilities. institutions.

It is emphasized that with the help of general education and vocational training in penitentiary institutions, convicts acquire certain knowledge and skills in a particular specialty, which contributes to their social adaptation after release from prison.

Key words: education, general secondary education, vocational education, convicts, penitentiary institutions, educational process, educational activity, correction, resocialization.